

УДК 159.922.6

ХАРЧЕНКО Анжела Станіславівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ГОНЧАРОВА Наталія Олексіївна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМ ТИПОМ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті викладені результати емпіричного дослідження, що висвітлюють особливості психологічного благополуччя майбутніх педагогів із гуманістичним, егоцентричним, екзистенційним і прагматичним типами спрямованості. Вибірка включала студентів педагогічного університету, які обрали професію вчителя чи вихователя. Встановлено, що у студентів із різним типом спрямованості існують відмінності у таких показниках психологічного благополуччя, як «самоприйняття», «позитивні відносини з оточуючими», «автономія», «управління середовищем», «цілі в житті», «особистісне зростання», «психосоціальний стрес», «задоволення життям у цілому», «задоволення умовами життя» та «задоволення основних життєвих потреб». За показником «самооцінка здоров'я» відмінностей між групами студентів з різною спрямованістю виявлено не було.

***Ключові слова:** особистість майбутнього педагога, психологічне благополуччя, психоемоційна напруга, спрямованість особистості, гуманістична спрямованість майбутнього вчителя і вихователя.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються зміни в усіх сферах соціального і духовного життя, що не може не відбиватися на особистісному розвитку людини, її психологічному благополуччі. Формується якісно нова освітня ситуація, коли затребуваними є психологічно благополучні вчителі і вихователі, які будуть організовувати педагогічний процес на гуманістичних засадах [4; 6; 10], здатні «розуміти психіку інших людей, виявляти до них любов і повагу, уміти відчувати настрій дитини, її внутрішній світ, поважати гідність дитини як особистості» [5, с. 267], «мають творче мислення і володіють способами перетворення навколишньої дійсності» [9, с.215], спроможні планувати свій кар'єрний і професійний розвиток [1; 5].

Така ситуація вимагає від майбутніх учителів і вихователів уже у процесі здобуття вищої освіти уміння долати життєві негаразди,

конструктивно вирішувати проблемні ситуації, під час практик у школі створювати для дітей таке середовище, коли вони почувають себе захищеними і не побоюються виявляти себе. Тому для студентів педагогічних вишів вкрай важливо бути психологічно благополучними, що пов'язано з почуттям щастя, задоволенням собою, успішністю в навчанні та житті.

У зв'язку з цим актуальною проблемою є вивчення у майбутніх педагогів тих особистісних особливостей, які впливають на їх прагнення досягати й підтримувати психологічне благополуччя як умову успішного навчання у виші та майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здійснений теоретичний аналіз показав, що сьогодні проблема психологічного благополуччя особистості активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними психологами. Психологічне благополуччя розглядається як інтегративне утворення, один із рівнів загального благополуччя особистості.

На думку О. О. Фоміної [3], можна виділити такі основні напрями у дослідженні благополуччя: вікова та культурна детермінація психологічного і суб'єктивно благополуччя, а також співвідношення благополуччя та інших психологічних феноменів (переробка і переживання негативного досвіду, соціальна поведінка, відновлення і побудова позитивного функціонування).

Аналіз дослідження детермінант психологічного благополуччя, здійснений Л. Б. Козьміною [2], дозволяє констатувати, що його рівень може залежати від балансу позитивних і негативних емоцій, віку, статі, батьківського ставлення і приписів, культурної приналежності, сімейного статусу, особливостей середовища життєдіяльності. Також виявлений зв'язок психологічного благополуччя з рядом особистісних рис: екстраверсією, альтруїзмом, оптимізмом, толерантністю, життєстійкістю. До детермінант психологічного благополуччя також відносять здатність до любові, дружби, наявність віри у що-небудь, усвідомлення життя і позитивний характер міжособистісних відносин.

Психологічне благополуччя учителів, вихователів і студентів педагогічних спеціальностей є предметом вивчення таких науковців, як Є. В. Бородкіна, І. В. Заусенко, С. А. Мініророва, Н. В. Панова, М. С. Черненко та інших. В їхніх працях проаналізовані зв'язки психологічного благополуччя з окремими характеристиками педагогічної діяльності та особистості вчителя, вихователя і студента.

У дослідженні ми спираємося на розуміння психологічного благополуччя, за К. Рифф, як базового суб'єктивного конструкта, що відбиває сприйняття й оцінку свого функціонування з точки зору

вершини потенційних можливостей людини. К. Рифф запропонувала модель психологічного благополуччя, яка містить такі параметри: позитивні відносини з оточенням (довіру й турботу про них, емпатію); автономність (незалежність від соціального тиску й саморегуляцію); компетентність управління середовищем (наявність контролю, вміння обирати і створювати ситуації, що відповідають власним потребам і цінностям); наявність життєвих цілей; особистісне зростання (віра у власну здатність реалізувати особистісний потенціал).

Спрямованість особистості є центральною її характеристикою. Професійна спрямованість визначається як один з видів спрямованості особистості, прояв загальної спрямованості у професійній діяльності, в також системна характеристика особистості [7; 8].

Структура спрямованості, умови її формування у студентів – майбутніх учителів – аналізуються в працях К. О. Андреевої, Н. М. Дороніної, Т. П. Жуйкової, О. В. Сажаєва, І. В. Фастовець, В. А. Штерензон та інших науковців.

На думку Л. Б. Козьміної [2], якщо для особистості буде значуща спрямованість на інших, тоді в структурі психологічного благополуччя переважне значення будуть відігравати чинники міжособистісних відносин, оцінки інших, порівняння з іншими, конкуренція, адаптація і самореалізація в соціумі. Якщо виявляється спрямованість на себе, на свій внутрішній світ, автономність і незалежність від тиску соціуму, то в структурі психологічного благополуччя домінуватиме його суб'єктивного зміст – мотиваційно-ціннісний компонент.

Виходячи з вищезазначеного, важливо з'ясувати зв'язок між психологічним благополуччям особистості студентів – майбутніх учителів і вихователів – із такими типами їхньої спрямованості, як гуманістичний, егоцентричний, прагматичний та екзистенційний.

Мета статті полягає в аналізі результатів емпіричного дослідження особливостей психологічного благополуччя студентів, які мають різний тип спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилося протягом 2015-2016 років на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. У дослідженні взяли участь 110 студентів-майбутніх учителів і вихователів різних курсів і форм навчання. З них 38 осіб (спеціальність «Початкова освіта»), 35 осіб (спеціальність «Дошкільна освіта»), 8 осіб (спеціальність «Середня освіта (хореографія)»), 15 осіб (спеціальність «Середня освіта (музичне мистецтво)»), 14 осіб (спеціальність «Середня освіта (образотворче мистецтво)»).

У дослідженні було використано такі методики: «Методика визначення типу спрямованості особистості» (за Т. М. Даниловою), «Шкали психологічного благополуччя» (за К. Рифф, адаптація

С. В. Карсканової), «Експрес-діагностика рівня психоемоційної напруги та її джерел» (за О. С. Копіною, О. О. Сусловою, С. В. Заїкіним).

Дослідження тривало у чотири етапи.

На *першому етапі* було виявлено типи спрямованості студентів-майбутніх педагогів. Так, більшість студентів (38,2 %) мають гуманістичний тип спрямованості. Для цих студентів цілі, інтереси, потреби інших людей мають першочергове значення. Можна припустити, що у спілкуванні вони здебільшого толерантні, аутентичні та емпатійні.

Деяко менша кількість досліджуваних (34,5%) виявляють прагматичний тип спрямованості. Це означає, що мотивом, який у них домінує, є результати планування й успіх виконуваної діяльності. Ці студенти орієнтуються, в основному, на конкретні результати своєї діяльності, що визначають її цінність і значущість.

Для 14,6% студентів характерним є екзистенційний тип спрямованості. Переважною у них є потреба у внутрішній діяльності, що характеризується високим рівнем самоаналізу, рефлексії, прагненням до самовдосконалення та самореалізації.

Найменша кількість досліджуваних (12,7%) мають егоцентричний тип спрямованості. За даного типу цілі, інтереси, потреби студентів спрямовані на них самих, займають центральне місце в ієрархії цінностей. Можна припустити, що для цих студентів спілкування з іншими людьми може бути маніпулятивним, характеризуватися відсутністю дійсного інтересу до співрозмовника.

Таким чином, у досліджуваній вибірці виявлено такі типи спрямованості майбутніх педагогів (у порядку від вираженого більше): гуманістичний, прагматичний, екзистенційний, егоцентричний.

Другий етап нашого дослідження полягав у вивченні рівнів компонентів психологічного благополуччя. У більшості опитаних (45,5%) виявляються позитивні відносини з оточуючими, які характеризуються близькістю, приємністю, довірливістю відносин, бажанням виявляти турботу про інших людей, здатністю до емпатії, любові і близькості, умінням знаходити компроміси. На середньому рівні позитивні відносини з оточуючими виявляються у 32,7% досліджуваних. Низький рівень позитиву у відносинах із оточуючими виявляє 21,8% опитаних. Можемо припустити відсутність у них достатньої кількості близьких, довірчих відносин, труднощі у вияві теплоти, відвертості й турботи про інших людей. Їм властиве переживання власної ізольованості і фрустрованості, небажання йти на компроміси для підтримки важливих зв'язків з оточуючими.

Високий рівень автономії притаманний 35,5% досліджуваним. Їм властива незалежність, здатність протистояти соціальному тиску у

власних думках і вчинках, а також можливість регулювати поведінку й оцінювати себе, виходячи з власних стандартів. Більша кількість опитаних студентів – 46,4% осіб – мають середній рівень автономії, що виявляється у демонструванні вищезазначених властивостей час від часу. Лише 18,1% мають низький рівень автономності. У більшості ситуацій вони заклопотані очікуваннями й оцінками інших. При прийнятті важливих рішень їм властива орієнтація на думку інших людей, нездатність протистояти соціальному тиску в думках і вчинках.

41,8% студентів продемонстрували високий рівень за шкалою «Управління середовищем». Цим досліджуваним притаманне почуття впевненості і компетентності в управлінні повсякденними справами, здатність ефективно використовувати різні життєві обставини, вміння самостійно обирати і створювати умови, що задовольняють особистісні потреби й цінності. Майже така ж кількість студентів (40,0%) має низький рівень за цією шкалою. Можемо припустити, що їм властиві нездатність впоратися з повсякденними справами, неможливість зарадити або поліпшити умови свого життя та безсилля в управлінні навколишнім світом. Лише 18,2% студентів виявили середній рівень здатності керувати середовищем.

Здебільшого по вибірці виявляється середній рівень особистісного зростання (у 37,3% осіб). Дещо менша кількість студентів (34,5%) продемонстрували його низький рівень. Можемо припустити переживання ними особистої стагнації, відсутність відчуття особистого прогресу з часом. Їм властиві нудьга і незацікавленість життям, нездатність засвоювати нові навички. Меншій кількості досліджуваних (28,2%) властивий високий рівень особистісного зростання, що виявляється у безперервному саморозвитку. Їм притаманне відстежування власного особистісного зростання і самовдосконалення, а також реалізація свого потенціалу.

Більшість студентів (41,8%) продемонстрували середній рівень за шкалою «Цілі у житті». Дещо менша кількість досліджуваних (40,9%) мають за цією шкалою високий рівень. Їм властиві цілі й усвідомленість життя, а також переконання, що додають цілей життю; сьогодення і минуле ними осмислені. Для меншої кількості студентів (17,3%) властива розмитість цілей у житті та відчуття його ритмів. Також їм у меншому ступені властиве осмислення сьогодення й минулого та переконань, що мають додавати цілей життю.

Високий рівень самоприйняття притаманний 61,8 % опитаним. Для них характерна підтримка позитивного ставлення до себе, визнання й прийняття власного особистісного розмаїття, що включає як сильні, так і слабкі сторони, а також позитивна оцінка свого минулого. Середній рівень самоприйняття виявляється у 28,2% студентів. Низький рівень самоприйняття властивий лише для 10,0 %

досліджуваних. Можемо припустити, що їм притаманне невдоволення собою, розчарування у власному минулому. Також характерними для них є стурбованість деякими рисами власної особистості, неприйняття себе та бажання бути іншими, не такими, якими є насправді.

У більшості студентів виявляється високий рівень позитивних відносин із оточуючими та самоприйняття, а також середній рівень автономії. Майже однакова кількість майбутніх педагогів мають високий та низький рівні управління середовищем; високий і середній рівні цілей у житті; середній і низький рівні особистісного зростання.

Третій етап дослідження передбачав виявлення рівнів показників самопочуття майбутніх педагогів. Так, самооцінка здоров'я у студентів знаходиться переважно на середньому рівні (у 47,3% осіб). На високому – у 34,5% та на низькому – у 18,2% осіб. Такі результати дозволять констатувати перевагу у групі досліджуваних позитивної оцінки власного здоров'я, а низька самооцінка здоров'я досліджуваних може бути пов'язана з підвищеним рівнем стресу, низькими показниками задоволеності життям.

У групі досліджуваних студентів на високому рівні виявляється психосоціальний стрес (у 52,7% осіб). Ці досліджувані можуть бути віднесені до групи осіб, які потребують отримання психологічної допомоги. Також певна частина досліджуваних (30,9%) має середній рівень прояву психосоціального стресу. 16,4% досліджуваних мають низький рівень психосоціального стресу, тобто вони стійкі до негативного впливу зовнішнього середовища та соціального оточення.

У більшій кількості досліджуваних (43,6%) виявляється середній рівень задоволеності життям і в дещо меншій кількості (36,4%) – високий рівень. Це свідчить про задоволеність студентами життям в цілому, психологічне благополуччя та оптимістичне світовідчуття. Низький рівень цього задоволення характерний для 20,0% студентів, які можуть переживати стан стресу, мати песимістичний настрій і потребувати психологічної допомоги.

Цілком задоволеними власними умовами життя вважають себе 20,9% студентів. Це може свідчити про високий рівень якості їхнього життя. Середній рівень задоволення умовами життя виявляє майже половина досліджених студентів (49,1%). Такі умови, в цілому, оцінюються цими студентами як задовільні. Низький рівень задоволення умовами життя характерний для 30,0% опитаних. Для них характерна низька якість життя і потреба в отриманні психологічної допомоги.

Цілком задоволеними власні життєві потреби вважає 30,0% студентів. Відчуття задоволення власних потреб на середньому рівні притаманне 41,8% опитаним. Переживання низького рівня

задоволення основних життєвих потреб характерне для 28,2% досліджуваних.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можемо зробити висновок про переважно середній рівень вияву більшості характеристик і, загалом, психологічного самопочуття студентів.

На четвертому етапі дослідження проаналізовано особливості психологічного благополуччя студентів із різним типом спрямованості. Так, психологічне благополуччя студентів із гуманістичною спрямованістю характеризуються позитивними відносинами з оточуючими, управлінням середовищем, задоволеністю життям та його умовами; студентів з прагматичною спрямованістю – високим рівнем цілей у житті, автономією та задоволеністю основних життєвих потреб; студентів з екзистенційною спрямованістю – особистісним зростанням та самоприйняттям; студентів з егоцентричною спрямованістю – високим рівнем психосоціального стресу і нижчими значеннями порівняно з іншими групами досліджуваних показників психологічного благополуччя. За показником психологічного благополуччя «самооцінка здоров'я» відмінностей між групами студентів з різною спрямованістю виявлено не було.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отримані результати свідчать про те, що у майбутніх педагогів спрямованість визначає психологічний зміст їх благополуччя.

Гуманістична спрямованість майбутніх учителів і вихователів, що є одним із важливих компонентів їх особистісного і професійного розвитку, забезпечує позитивне функціонування і психологічне благополуччя. Студентам із гуманістичною спрямованістю властивий високий рівень позитивних відносин із оточуючими, управління середовищем, задоволеності життям та його умовами. Майбутні вчителі і вихователі, що мають прагматичний тип спрямованості, характеризуються, здебільшого, високим рівнем цілей у житті, автономії та задоволеності основних життєвих потреб. Студенти, яким притаманний екзистенційний тип спрямованості, мають високий рівень особистісного зростання та самоприйняття. Майбутні учителі і вихователі з егоцентричним типом спрямованості характеризуються високим рівнем психосоціального стресу і нижчими значеннями порівняно з іншими групами досліджуваних показників психологічного благополуччя.

Перспективою наших подальших досліджень є розробка програми оптимізації психологічного благополуччя студентів педагогічного університету з різною спрямованістю.

Список використаних джерел

1. Гончарова Н. О. Кар'єрне проектування як фактор професійної підготовки майбутніх учителів / Н. О. Гончарова // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(1). – С. 258–271.
2. Козьмина Л. Б. Динамика психологического благополучия личности студентов-психологов : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Козьмина Людмила Борисовна. – Ярославль, 2014. – 174 с.
3. Харченко А. С. Навчальна дисципліна «Психологія гуманістичної спрямованості викладача вищої школи»: зміст і методичне забезпечення / А. С. Харченко // Психологія і особистість. – 2016. – № 2 (10), частина 1. – С. 222–233.
4. Харченко А. С. Психологічні особливості особистості майбутнього вчителя / А. С. Харченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки: Зб. наукових праць. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 263–269.
5. Харченко А. С. Психологічні особливості почуття любові як основи духовності майбутніх педагогічних працівників / А. С. Харченко // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 124–128.
6. Харченко А. С. Психологічні особливості самоактуалізації студентів з різним рівнем професійної спрямованості / А. С. Харченко // Психологія і особистість. – 2016. – № 1 (9). – С. 234–244.
7. Харченко А. С. Психологічний аналіз професійної спрямованості студентів-педагогів / А. С. Харченко // Наука і освіта. – 2015. – № 1. – С. 177–183.
8. Харченко А. С. Творча складова принципів сучасного гуманізму в освіті / А. С. Харченко // Психологія і особистість. – 2015. – № 2 (8) – Ч. 1–С. 214–229.
9. Фомина О. О. Благополучие личности: проблемы и подходы к исследованию в отечественной психологии / О. О. Фомина // Интернет-журнал «Мир науки». – 2016. – Т. 4, № 6 (ноябрь - декабрь) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mir-nauki.com/vol4-6.html>.
10. Юдіна Н. О. Дослідження особливостей полімотивації студентів / Н. О. Юдіна // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 143–148.

A. Kharchenko, N. Goncharova

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF STUDENTS WITH DIFFERENT ORIENTATION TYPES

The article presents the results of empirical studies that addressed the features of psychological well-being of future teachers with humanistic, self-centered, existential and pragmatic types of orientation. The sample included students of pedagogical university who chose the teaching profession.

The study used the K. Riff approach to psychological well-being as a basic subjective construct that reflects the perception and assessment of its functioning in terms of the top of personal potential abilities. K. Riff proposed the model of psychological well-being, which includes the following parameters: a positive relationship with surrounding people (trust and care of them, empathy); autonomy

(independence from social pressure and self-regulation); competency of environment management (presence of sense of control, the ability to choose and create situations that respond their own needs and values); presence of life goals; personal growth (belief in one's own ability to realize the personal potential).

It was found that students with a different type of orientation have differences in such indicators of psychological well-being as «self-acceptance», «positive relations with others», «autonomy», «environment management», «purposes in life», «personal growth», «psychosocial stress», «satisfaction with life in general», «satisfaction with life conditions» and «satisfaction of basic vital needs». In terms of «self-assessment of health» there were no differences between groups of students with different orientation.

Students with humanistic orientation have a high level of positive relationships with others, environment management, satisfaction with life and its conditions. Future teachers with a pragmatic type of orientation are characterized by high level of goals in life, autonomy and satisfaction of basic vital needs. Students with existential type of orientation have a high level of personal growth and self-acceptance. However, future teachers with self-centered type of orientation are characterized by high level of psychosocial stress and lower indexes of psychological well-being comparing with other groups of studied.

Keywords: *future teacher personality, psychological well-being, psycho-emotional stress, personality orientation, humanistic orientation of future teacher.*

Надійшла до редакції 28.04.2017 р.